

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

NAUJA XIV–XVI AMŽIAUS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS SIENŲ INTERPRETACIJA

Apie Tomo Čelkio daktaro disertaciją „Valdžia ir erdvė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorializacijos procesas XIV–XVI a.“ ir jos gynimą

2011 m. gruodžio 21 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete Tomas Čelkis gynė daktaro disertaciją „Valdžia ir erdvė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorializacijos procesas XIV–XVI a.“ Disertanto mokslinis vadovas – prof. dr. Rimvydas Petrauskas, konsultantas – doc. dr. Artūras Dubonis. Humanitarinių mokslų srities istorijos krypties tarybą sudarė: prof. dr. Irena Valikonytė (pirmininkė), dr. Darius Baronas, doc. dr. A. Dubonis, prof. habil. dr. Zenonas Norkus, doc. dr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, oficialūs oponentai – doc. dr. Eugenijus Saviščevas, doc. dr. Rita Regina Trimonienė. Gynime dalyvavo ir kiti Istorijos fakulteto bendruomenės nariai, disertanto kolegos ir draugai.

Posėdį pradėjo komisijos pirmininkė prof. I. Valikonytė. Pristačiusi gynimui reikalingus dokumentus ir supažindinusi susirinkusiuosius su disertanto biografija ji paskelbė disertacijos gynimo pradžią. T. Čelkis glaustai pristatė tyrimo problemą, objektą, tikslą, uždavinius, argumentuotai pagrindė pasirinktos temos aktualumą. Lietuvos valstybės sienų su gretimomis šalimis raidą nagrinėjo ne vienos kartos iškilūs lietuvių ir gretimų tautų istorikai, tačiau LDK teritorijos formavimasis XIV–XVI a. viename darbe kompleksiskai iki šiol neanalizuotas. Verta pažymėti, kad siekdamas realizuoti pagrindinį darbo tikslą – ištirti sudėtingą valstybės teri-

torializacijos procesą ir jo sampratą, disertantas pasirinko ne chronologinį, o probleminį tyrimo medžiagos dėstymo pobūdį.

Disertacija susideda iš devynių skyrių. Pirmajame nagrinėjama XIII–XVI a. LDK sudariusių teritorinių vienetų sąvokų turinys, valdovo domeno samprata, valdžios politinio centro santykis su teritorija. Antrajame tiriama LDK vakarinių politinių sienų samprata XIV–XVI a., trečiajame – valstybės privačios žemėvaldos ribų žymėjimas XV–XVI a. Bene plačiausias ketvirtasis skyrius skirtas LDK ir Vokiečių ordino sienų raidai XIV–XVI a. Jame autorius nagrinėja Ordino teritorinės struktūros kūrimą užimtose baltiškosiose teritorijose, išskiria du šalių sienų raidos etapus, kurių skiriamąją riba nurodoma 1422 m. Melno taikos sutartis. Penktajame skyriuje rekonstruojama LDK ir Ordino sienų nustatymo procedūra: pasiruošimas, komisorių paskyrimas, diplomatinis ceremonialas, sienų žymėjimo procesas. Šeštajame tiriamos XIV–XVI a. šiaurės rytinių LDK teritorijų sienos su rusėniškosiomis kunigaikštystėmis ir stiprėjančia Maskvos valstybe. Analizuojama lietuvių vykdyta kunigaikštysčių prijungimo samprata ir vietos diduomenės pastangos išsaugoti „senosios“ teritorinės organizacijos struktūrą LDK sudėtyje. Septintajame skyriuje nagrinėjama pietrytinių LDK sienų „prie Juodosios jūros“ problema, o aštuntajame – vals-

tybės sienų su Lenkija ir Mazovija XIV–XVI a. raida. Devintajame skyriuje apibendrinama ankstesniųjų medžiaga. Autorius lygina LDK sienų su gretimomis šalimis tyrimų rezultatus, išskiria keturis valstybės teritorializacijos proceso etapus.

Disertanto mokslinis vadovas prof. R. Petrauskas pažymėjo T. Čelkio per visas studijų pakopas padarytą ryškią pažangą, didelį darbštumą ir jo, kaip tyrėjo, brandą. Kad disertacija yra nuoseklus autoriaus domėjimosi Viduramžių Lietuvos valstybės teritorijos formavimosi rezultatas, R. Petrauskas galėjo paliudyti bene geriausiai, nes jau nuo trečio kurso vadovavo visiems baigiamiesiems T. Čelkio darbams.

Disertacijos teksto aptarimą pradėjo pirmasis oficialus oponentas doc. E. Saviščevas. Darbo įvade jis pasigedo gilesnės šiuolaikinių Lietuvos Respublikos sienų kilmės klausimo analizės, kuri leistų skaitytojui aiškiau suprasti, ką modernioji Lietuva paveldėjo iš savo Viduramžių pirmtakės. Pastaba rodo, kad ne tik į politines, socialines, kultūrines moderniosios epochos (XIX–XX a.) problemas besigilinanties istorikams savo atliekamus tyrimus dera sieti su dabarties aktualijomis, ir griaua iki šiol, mūsų manymu, gajų stereotipą apie tariamą tikrai netolimos praeities aktualumą. Aptardamas trečiąjį disertacijos skyrių doc. E. Saviščevas suabejojo, ar privačios žemėvaldos problematiką buvo būtina detalai nagrinėti disertacijoje, kurios „pagrindinis objektas valstybės centro santykis su jos išoriniu kiaučiu“. Atsakydamas į šią pastabą T. Čelkis pabrėžė, jog privačių žemės valdų ribų analizė padėjo tinkamiau interpretuoti LDK sienų raidą, įvertinti valstybių pasienių gyventojų sienų pažeidimus ir ginčus. Disertacijos branduolį sudarantys 4–8 skyriai, anot oponento, „nepalieka didesnių galimybių rimtesnei kritikai“. Istoriografiją praturtina autoriaus išvalgos apie gilesnę LDK vakarinių sienų brandą, o sienų prie Juodosios jūros tyrimas rodo, kad lietuvių istorinėje savimonėje glūdintis valstybės „nuo

jūros iki jūros vaizdinys“ turi realų pagrindą. Reziumuodamas doc. E. Saviščevas akcentavo, kad T. Čelkio parengta disertacija yra solidus, apgalvotas, originalus ir gerai empiriškai pagrįstas tyrimas.

Antroji oponentė doc. R. Trimonienė atkreipė dėmesį, kad 2010 m. Vytauto Didžiojo universitete buvo apginta LDK teritorializacijos procesui skirta Laimos Bucevičiūtės daktaro disertacija „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV–XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata“. Joje analizuojamos XV–XVI a. buvusios sienos ir jų mentalinis suvokimas, t. y. koks ryšys sieja realiai egzistuojančias sienas, kaip pakraščio zonas ar linijas, ir tų sienų suvokimą idėjinio mentaliniu lygmeniu. T. Čelkio darbe, oponentės nuomone, pasirinkta įprastesnė metodologinė prieiga – kompleksiskai tiriamas XIV–XVI a. valstybės sienų formavimosi procesas. Doc. R. Trimonienė turėjo pastabų disertacijos įvadui, pažymėjo, kad galutinė chronologinė darbo riba nėra konkrečiau argumentuota. Atsakydamas T. Čelkis nurodė, jog tyrimo „pabaigą“ – XVI a. antrą pusę – siejo su vidinės kolonizacijos procesu, kuris tuo laikotarpiu jau aiškiai atsirėmė į valstybės sienas, o sienų raida pasiekė brandą („tobulinimo“ procesą). Oponentės teigimu, disertatantas gerai susipažinęs su teoriniais ir konkrečiais praktiniais valstybės teritorializacijos tyrimais, darbui argumentuotai pasitelkti gausūs istoriniai šaltiniai, tyrimo išvados atsako į įvade išsikeltus tikslus ir uždavinius. Apibendrinama doc. R. Trimonienė pabrėžė, kad, nepaisant kai kurių jos pastabų, T. Čelkio disertacija yra „svarus indėlis į LDK sienų, politinės valdžios ir erdvės plėtros tyrimus bei pasitarnaus tolesniems LDK geopolitinės bei demografinės istorijos tyrimams“. Abiejų oponentų nuomone, pateiktas ginti darbas atitiko disertacijai keliamus reikalavimus ir jie siūlė T. Čelkiui suteikti humanitarinių mokslų daktaro laipsnį.

Palankiai disertanto atliktą darbą įvertino ir gynimo tarybos nariai. Pažymėta tyrime pa-

naudotų įvairiakalbių šaltinių gausa ir įvairovė, puikus istoriografijos išmanymas, tiriamos problemos suvokimas, pagrįstos ir originalios darbo išvados. Doc. A. Dubonio teigimu, T. Čelkis sudarė išsamų Lietuvos valstybės XIV–XVI a. sienų sutarčių katalogą ir pirmą kartą lietuvių istoriografijoje pateikė LDK teritorijos formavimosi keturių etapų tipologiją, paremtą sienų delimitacijos procesų istorijos tyrimu. Prof. I. Valikonytė išskyrė disertacijos daugiadiscipliniškumą, nes „tyrimas naujomis išvalgomis praturtina LDK valstybingumo raidos ir tarptautinių santykių istoriją, taip pat esmingai papildo istorinės geografijos vaizdinį, tarptautinės teisės ir teisinės bei politinės kultūros sampratą XIV–XVI a.“ Tarybos nariai pasakė ir diskusinio pobūdžio pastabų, prof. Z. Norkaus žodžiais tariant, kur ir kaip geras darbas būtų galėjęs tapti dar geresnis.

Dr. D. Baronas pasigedo autoriaus dėmesio bažnytinės žemėvaldos poveikio „linijinių“ sienų radimuisi Lietuvoje, prof. Z. Norkus – išsamesnio teritorializacijos sąvokos aptarimo. Doc. R. Šmigelskytė-Stukienė nurodė, kad analizei pasirinkus valdžios ir erdvės santykio problemą, reikėtų plačiau analizuoti teisinės sistemos konkrečioje erdvėje įsitvirtinimą, nes teismų reformų įgyvendinimas atskleidžia, kiek aktualu buvo teisėjui žinoti savo jurisdikcijos erdvę vietoje. Derėtų pabrėžti, kad kai kurios rekomendacijos skirtos skatinti autorių ateityje disertacijai suteikti monografijos pavidalą, o tai, manytume, yra aukštas ir svarus T. Čelkio atlikto darbo įvertinimas.

Pasibaigus mokslinei diskusijai disertacijos gynimo tarybos nariai vieningai balsavo už tai, kad Tomui Čelkiui būtų suteiktas humanitarinių mokslų daktaro laipsnis.

Andrius Grodis